

OSZMÁN HADÜGYI VÁLTOZÁSOK A 16–18. SZÁZADBAN

Az Oszmán Birodalom a kora újkor egyik legerősebb katonai hatalma volt. Az európai kortársak, így például Niccolò Machiavelli firenzei humanista politikus, filozófus és történész, Ogier Ghiselin Busbecq, aki 552 és 1562 között I. Habsburg Ferdinánd követe a Portán, vagy az orosz Iván Pereszvetov, csodálták és félték az oszmán szultánok – vagy ahogy ők magukat nevezték – a padisah hatalmát. A 16. századi velencei diplomaták a padisahot a leghatalmasabb uralkodónak, hadseregét pedig a legerősebb haderőnek tartották. Pereszvetov példaként állította saját ura, IV. Rettegett Iván (ur. 1547–84) számára II. Hódító Mehmed szultán (ur. 1444–1446, 1451–1481) birodalmát és hadseregét. A 16. század végén azonban a kortársak már arról számoltak be, hogy a korábbi oszmán katonai fölényt a Habsburgoknak sikerült kiegyenlíteniük, sőt már időleges taktikai fölényre is szert tettek. A 17. század végi hosszú háborúban (1683–1699) a Habsburgok visszahódították Magyarország nagy részét az oszmánoktól, 1718-ra pedig a Temesi Bánságot is. Bár a Habsburgok ezeket az eredményeket a Szent Liga többi államával (Velence, Lengyelország és Oroszország) együtt érték el, a 17. század végére a korábbi oszmán katonai fölény már elmúlt, és az 1684–1699-es háború idejére a Habsburgok már képesek voltak az oszmánokéhoz hasonló nagyságú seregek kiállítására. Jóllehet a 18. század elején az oszmánok visszafoglalták Moreát Velencétől, az 1737–1739-es Habsburg–oszmán háborúban pedig Belgrádot vették vissza a Habsburgoktól, az oszmán és európai megfigyelők már ezekben a háborúkban is érzékelték az oszmán hadügy gyengeségeit. Nem sokkal az 1716–1717-es oszmán–Habsburg háború után Ibrahim Mütefferika (1674–1754) – egy magyarországi renegát és az oszmán reformok szorgalmazója – már az európai seregek fölényéről értekezett, és követendő példaként – a többi között – Nagy Péter hadseregét és katonai reformjait ajánlotta az oszmán vezetők figyelmébe. Pereszvetov és Ibrahim Mütefferika véleménye híven tükrözte az eltérő oszmán, Habsburg és orosz hadügyi változásokat.

Az alábbi tanulmányban az oszmán hadügyi átalakulást kívánom felvázolni úgy, hogy közben röviden érintem a Habsburg hadügy fejlődését is. Az utóbbi évek kutatásai ugyanis világossá tették, hogy az oszmán és néhány tévesen „paradigmatikusnak” tekintett nyugat-európai állam hadügyi fejlődésének összehasonlítása helyett sokkal gyümölcsözőbb, ha az Oszmán Birodalmat a szomszédos rivális hatalmakkal, mindenekelőtt a Habsburg Monarchiával és Oroszországgal vetjük egybe. Egy ilyen összehasonlítás jobban rámutat az oszmán hadügy, kormányzat és pénzügyigazgatás erősségeire és gyengeségeire, illetve a három

birodalom eltérő fejlődési tendenciáira. E három birodalomban a hadügy, a kormányzat és a pénzügyigazgatás területén megfigyelhető változások ugyanis gyakran összefüggtek, hisz a változásokat és reformokat sokszor épp az ellenfél katonai hatalmának ellensúlyozására vezették be.¹

Oszmán katonai fölény és Habsburg ellenintézkedések

A klasszikus oszmán haderő két pillérre épült: 1. a tartományi lovassági csapatokra, amelyeket a Porta a timár-birtokok jövedelméből fizetett, valamint 2. a Porta *kapukuluként*, vagy a „Porta rabszolgáiként” ismert állandó zsoldoshadseregére, amelyet az elit janicsár gyalogság, tüzérek és más műszaki alakulatok mellett a központi lovascapatok alkották.²

Az oszmán seregek derékhadát a rövid karddal és íjjal felszerelt, sisakot és páncélinget viselő, timár-jövedelmekkel javadalmazott tartományi szpáhik, és az általuk kiállított lovas dzsebelük, azaz vértések adták. Lovasrohamaik számos alkalommal döntötték el a csaták kimenetelét. Ugyanakkor hatékonyan biztosították a jogrendet és közbiztonságot a tartományokban. Az 1527. évi központi kincstári kimutatás szerint 27 888 fő volt a szpáhik száma, akik mintegy 42 000 főnyi vértest állíthattak ki, azaz az oszmán tartományi könnyűlovas had minimum 70 000 fő körül lehetett, de egyes kutatók 100 000 főre teszik számukat. Ezt a timáros tartományi lovasságot egészítették ki az udvari vagy portai zsoldosok, akik közül a gyalogos janicsárok számítottak a legfontosabbnak. Ők voltak a szultán elit katonái, akik ekkoriban már mesterien bántak a kézi lőfegyverekkel is, fegyelmezettségük és harcértékük pedig európai viszonylatban is kimagaslott. A későbbi janicsárokat ekkor még a devsimével vagy gyermekadóval toborozták a padisah birodalmának keresztények lakta területeiről. Az általában 10–12 esztendőes gyermekek iszlám hitre való áttérésük után éveket töltöttek el anatóliai falvakban, ahol paraszti gazdaságokban dolgozva megerősödtek, valamint megtanulták a török nyelvet és szokásokat. Ezt követően kerültek a janicsárújoncok, azaz az adzsemi-oglánok isztambuli vagy edirnei kaszárnyaiba, ahol többéves katonai kiképzés mellett mesterséget is tanultak, és mint

¹ Lásd *Gábor Ágoston*: Habsburgs and Ottomans. Defense, Military Change and Shifts in Power. Turkish Studies Association Bulletin 22. (1998) 1. sz. 126–141.; *Uő*: Empires and Warfare in East-Central Europe, 1550–1750. The Ottoman-Habsburg Rivalry and Military Transformation. In: European Warfare, 1350–1750. Eds. David Trim – Frank Tallett. Cambridge 2009. 110–134.; *Uő*: Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500–1800. Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History 12. (2011) 2. sz. 281–319.

² A klasszikus oszmán haderőre lásd *Káldy-Nagy Gyula*: A török állam hadseregének kialakulása I. Szuzejmán korára. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc. Bp. 1986. 163–194.; *Rboads Murphey*: Ottoman Warfare. New Brunswick 1999.; *Colin Imber*: The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power. London 2009.

olcsó munkaerő gyakorta dolgoztak a hajóépítő műhelyekben vagy nagyobb középítkezéseken. Többéves kiképzés és szolgálat után kerülhettek csak be a janicsárok elit egységeibe. Erre kivált nagyobb hadjáratok után volt lehetőségük, amikor a csatákban elesett janicsárokat és egyéb udvari zsoldosokat kellett pótolnia az oszmán hadvezetésnek. Az udvari zsoldosok másik részét a hat lovasalakulat, valamint az ágyútüzérek (topcsi), az ágyúszekerészek (top arabadzsi) és a fegyverkovácsok (dzsebedzsi) alkották. (Ez utóbbiak a janicsárok puskáit és fegyvereit szállították és tartották rendben.) Az udvari zsoldosok 1527-ben 15 136 főt számláltak. Ezekon kívül a porta 27 617 várkatonát és 3761 Egyiptomban állomásozó katonát fizetett zsolddal, 9653 várvédő katonát pedig timár-jövedelemmel javadalmazott. Összesen tehát közel 126 000 főre becsülhető a porta rendelkezésére álló hivatásos katonaság.³ Ehhez a hadi potenciálhoz még hozzá kell adni az ijjal felszerelt gyalogos azabokat, akiket a magyar portális katonákhoz hasonlóan a birodalom adófizetői állítottak ki és fizettek a hadjáratok idején, valamint a balkáni határvidéken élő lovas akindzsikat, akik bégjeik vezetésével az ellenséges területeket pusztították beütéseikkel és portyázásaikkal, és akiket hadjáratokban is nagy számban bevetettek. Az azabok száma 10–20 000, az akindzsiké legalább 20 000 fő lehetett a 16. század elején. Szulejmán az 1521. évi Magyarország elleni hadjáratára Anatóliából 10 000 nyilas azabot és 20 000 akindzsit parancsolt.⁴ Összesen tehát az Oszmán Birodalom hadi erejét Szulejmán szultán uralkodásának első évtizedében mintegy 155–160 000 főre tehetjük.⁵

Bár a 16. század elején az oszmánok ezzel a katonai potenciállal messze túlszárnyalták ellenfeleiket, ez a szám azonban mégsem támogatja azt az állítást, miszerint az Oszmán Birodalom „majdnem tökéletes katonai társadalom” lett volna,⁶ hisz a hadi potenciál a birodalom 13 millióra becsülhető népességének alig több mint 1%-a volt. Ebből a hadsereglétszámból a szultán 50–60 000 főt tudott mozgósítani egy-egy nagyobb hadjáratra. Láttuk, hogy 1527-ben a mintegy 126 000 fős profeszszionális katonaság egyharmada, több mint 41 000 fő, a birodalom 292 várában teljesített szolgálatot. A timáros katonaságnak és a központi zsoldosoknak is csak egy részét lehetett mozgósítani. 1526-ban az akkor 70 000 fős timáros tartományi

³ A forrásokra és a számításokra lásd *Ágoston Gábor*: Európa és az Oszmán hódítás. Bp. 2014. 38–39.; *Uő*: Mohács és Szulejmán szultán magyarországi hadjáratai. In: *Művészet és mesterség*. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. Szerk. Horn Ildikó et al. Bp. 2016. 59–73., különösen: 63–66.

⁴ *Káldy-Nagy Gy.*: A török állam hadseregének kialakulása i. m. 182., 189.

⁵ Sokszor elfeledjük, hogy az Oszmán Birodalom tengeri hatalom is volt, és hatalmas flottával rendelkezett a Földközi- és a Fekete-tengeren, de voltak kisebb flottái a Vörös-tengeren és az Indiai-óceánon, valamint a birodalom szinte minden nagyobb folyóján. Ez utóbbiak közül főként az oszmán dunai flotta, valamint a Tigris és Eufrátesz folyón lévő flották voltak jelentősek. Jelen tanulmányban azonban a tengeri haderővel nem foglalkozom.

⁶ *Peter Sugar*: A Near-Perfect Military Society. The Ottoman Empire. In: *War. A Historical, Political and Social Study*. Ed. Lancelot L. Farrar. Santa Barbara 1978. 95–104.

haderőből Szulejmán csak 45 000 főt hívott hadjáratba.⁷ Még ha feltételezzük is, hogy Szulejmán 1526-ban magával hozta portai zsoldosainak nagy részét, akkor is azt az eredményt kapjuk, hogy az azabok és akindzsik nélkül a szultán mintegy 60 000 fős professzionális sereget mozgósított. Ennek 75%-a timáros tartományi lovasság volt, a maradék 25%-ot pedig a portai zsoldosok alkották.

Az európai hadszíntér jelentőségét jól szemlélteti, hogy 1527-ben a 292 várból 200 a Balkán-félszigeten volt, és itt szolgált a várkatonák 58%-a is. Magyarország meghódítása után ennek a balkáni várkatonaságnak egy része a hódoltságba került. 1545-ben a hódoltság 29 várában 12 975 helyi katona szolgált, akiket a budai tartományi kincstárból kellett (volna) fizetni. Ha beleszámítjuk a központból kirendelt és fizetett, Magyarországon szolgáló portai janicsárokat is (ezek száma 1547-ben 2 282 fő volt), akkor a hódoltsági várak katonaságát mintegy 15–16 000 főre tehetjük. Sajnos az 1552-ben kialakított temesvári beglerbégségről 1591-ig nincsenek megbízható adatok. Ekkor a budai és temesvári tartomány váraiban mintegy 20 000 fő várkatonára szolgált.⁸ Ehhez még hozzá kell adni azt a 10–11 000 katonát, akik az 1580-ban beglerbégséggé alakított boszniai tartomány mintegy száz várában szolgáltak, és akik főként Horvátországot, a Dél-Dunántúlt és az osztrák örökös tartományokat fenyegették.⁹

Magyar királyként a Habsburgoknak tehát ezzel a haderővel szemben kellett megvédeniük Magyarországot és a dunai Habsburg Monarchiát. Feladatukat nehezítette, hogy Szulejmánnal szemben sem Habsburg V. Károlynak, sem Ferdinándnak nem volt állandó mezei serege. Veszély esetén mindketten királyságaik és a birodalom rendjeihez fordultak katonáért, zsoldért. Amikor Szulejmán 1529-ben Bécs ellen indult, Ferdinándnak nagy nehezen sikerült csak összeszednie 17 000 gyalogost, 1400 nehézlovast és 1200 könnyű fegyverzetű lovas. Szulejmán 1529-ben mozgósított hadserege ennél négyszer-öttször nagyobb lehetett. Így Bécs sikeres védelme 1529-ben nem is ennek a – törökökéhez képest – szerény Habsburg haderőnek volt köszönhető, hanem Szulejmán hibáinak. A padisah ugyanis nagyon későn, szeptember 27-én kezdte meg az ostromot, amit a hideg, a heves esőzések és a korai havazások, az élelem és takarmány, valamint a szükséges ostromágyúk hiánya miatt alig három hétnyi harc után, október 15-én be is kellett fejeznie. Olyan

⁷ A mohácsi csata idején mozgósított seregek létszámára lásd *Káldy-Nagy Gy.*: A török állam hadseregének kialakulása i. m. 181.; *Uő.*: Szulejmán. Bp. 1970. 74.; *Ágoston G.*: Mohács és Szulejmán i. m. 66–70. A hadjáratra mozgósított szandzsákok listájából látható, hogy az 1526-ban nem rendelték ki a Karamán, Rum, Dijarbekir és Damaszkusz tartományok mintegy 44 szandzsákjából kiállítandó 24 000 lovas katonát, valamint Anadolú beglerbégségből is hiányzott néhány szandzsákbég.

⁸ *Hegyi Klára*: A török hódoltság várai és várkatonái I–III. Bp. 2007. I. 157., 166.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul (a továbbiakban: BOA) Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (a továbbiakban: D.BŞM) Bosna Hazinesi Defterleri (a továbbiakban: BNH.d.) 16768 ek 10/1a (az adat 1613-ra vonatkozik).

sereget, ami Szulejmán haderejével vetekezhettek, a Habsburgoknak csak 1532-ben sikerült kiállítaniuk. V. Károly ekkor 80 000 gyalogost és 6000 lovast küldött öccse megsegítésére. Ferdinánd is összeszedett vagy 42 000 gyalogost és 8000 lovast, és dunai hajóhadán is szolgált 10 000 fő. Szulejmán nem is vállalta a nyílt ütközetet.¹⁰

Jórészt az oszmán katonai fenyegetettséggel és az oszmánok hadügyi, államigazgatási és pénzügyi fölényével magyarázható, hogy a Habsburgok mindezen területeken egy hosszú távú központosító és modernizációs folyamatot indítottak el. Megerősítették, és a korban e területen élen járó itáliai hadmérnökök segítségével modernizálták Magyarország elavult középkori erődítményeit, ezekbe az erősségekbe állandó helyőrséget helyeztek és fizettek. Mindezzel párhuzamosan modernizálták pénzügyi és kormányzati rendszerüket. Bár Bécs továbbra is a magyar, cseh és osztrák rendektől függött az erődítmények fenntartása és a helyőrségek fizetése tekintetében, mégis a 17. századra a Habsburg uralkodók a hadügyek és az azzal összefüggő pénzügyek felett nagyfokú ellenőrzést szereztek.¹¹ Az oszmán katonai kihívás jelentőségét a Habsburg Monarchia katonai, pénzügyi és kormányzati modernizálásával kapcsolatban azért kellett néhány éve ismét hangsúlyoznom, mert a monarchia egyik ismert amerikai szakértője, Charles Ingrao tagadta ennek jelentőségét. Szerinte ugyanis „a Habsburg-oszmán háborúk önmagukban egyik birodalom politikai, gazdasági vagy kulturális struktúráját sem változtatták meg jelentősen. Ez azért volt így, mert egyik birodalom sem fenyegette eléggé a másikat [...]. Két évszázadon át az oszmán hadigépezet szervezeti és taktikai értelemben kevésbé fejlődött. Mindeközben a Habsburg hadsereg modernizációját a nyugatról, nem pedig a Konstantinápolyból eredő veszélyek motiválták.”¹² Bár Ingrao állítása a 18. század második felére vonatkozóan releváns, hisz akkor valóban a porosz katonai fölény ellensúlyozása volt a Habsburg kormányzat fő célja, a 16–17. századra vonatkozóan ennek mindkét része téves. A 16. és 17. században ugyanis a Habsburg hadügyi és pénzügyi modernizáció egyik legfontosabb katalizátora épp

¹⁰ Az adatokra lásd *Christine Turetschek*: Die Türkenpolitik Ferdinands I. von 1529 bis 1532. Wien 1968. 311–312.; *Bárdossy László*: Magyar politika a mohácsi után. Bp. 1943. 344.; *James Tracy*: Emperor Charles V, Impresario of War. Cambridge 2002. 139.

¹¹ Az oszmán kihívásra és az erre adott Habsburg válasza összefoglalóan lásd *Ágoston Gábor*: Habsburgs and Ottomans i. m.; *Uő*: Empires and Warfare i. m. A védelmi rendszer kiépítésére és modernizálására lásd *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle* 38. (1996) 163–217.; *Uő*: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században. Pápa 2000.; *Uő*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp. 2010.; *Domokos György*: Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon. Bp. 2000. A pénzügyekre lásd *Kenyeres István*: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. *Levéltári Közlemények* 74. (2003) 59–103.; *Uő*: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. *Történelmi Szemle* 45. (2003) 61–92.; *Uő*: Uradalmak és végvárok: A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Bp. 2008., valamint *Kenyeres István – Pálffy Géza* e számban közölt cikkét.

¹² *Charles Ingrao*: The Habsburg-Ottoman Wars and the Modern World. In: *The Peace of Passarowitz, 1718*. Eds. Charles W. Ingrao – Nikola Samardžić – Jovan Pesalj. West Lafayette 2011. 4.

az oszmán katonai erőfölény volt. Az is tarthatatlan állítás, hogy e két évszázadban „az oszmán hadigépezet szervezeti és taktikai értelemben kevésbé fejlődött” volna.¹³ A tanulmány további része épp az oszmán hadügyi változásokat kívánja bemutatni, rámutatva arra, hogy ezen változások egy része pont a megerősített magyarországi Habsburg védelmi rendszerre és katonai modernizációra adott válaszlépés volt.

A portai zsoldosok létszámemelkedésének kezdetei: Szulejmán uralkodása és a perzsa háborúk

Korábban úgy gondoltuk, hogy az oszmán hadügyi változások – mindenekelőtt a kézi tüzfegyverek elterjedése és e lőfegyverekkel felszerelt portai zsoldosok számának emelkedése – a hosszú (vagy más néven) tizenöt éves háború (1593–1606) idején tapasztalt Habsburg katonai fölényre adott válaszlépés volt. Az utóbbi években megismert adatokból azonban világossá vált, hogy a változások egy része, így a portai zsoldosok számának emelkedése, már Szulejmán alatt elkezdődött.

1. táblázat A portai zsoldosok létszáma 1484 és 1711 között

Év	Janicsárok	Tüzérség	Portai lovasok	Összesen
1484	7841	-	4306	12 147
1512	8164	1078	3896	13 138
1514	10 065	1182	6202	17 449
1520/ I. Selim	7780	1217	5667	14 664
1520/I Szulejmán	8361	1226	6380	15 967
1521	8349	1608	6192	16 149
1522–1523	7010	1715	6022	14 747
1523	7164	1659	6118	14 941
1523–1524	8641	1705	5882	16 228
1524–1525	9390	1676	5997	17 063
1527–1528	7886	2162	5088	15 136
1530	8407	2383	4906	15 696
1547	12 131	-	-	-
1567–1568	12 798	2671	11 044	26 513
1569	11 535	2460	5395	19 390
1574	13 599	2124	5957	21 680
1582	16 905	3736	8346	28 987
1592	23 323	-	-	-
1597	35 000	6527	17 000	58 527
1609	37 627	7966	20 896	66 489
1652–1653	55 151	7 246	20 479	82 876

¹³ Ingrao nézetének kritikája *Gábor Ágoston*: The Impact of the Habsburg-Ottoman Wars. A Reassessment. In: Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár. Hrsg. Karin Sperl – Martin Scheutz – Arno Strohmeyer. Mogersdorf 2015. 87–98.

Év	Janicsárok	Tüzérség	Portai lovasok	Összesen
1654	51 047	6905	19 844	77 796
1661–1662	54 222	6497	15 248	75 967
1666–1667	47 233	6193	13 267	66 693
1669–1670	53 849	8014	14 070	75 933
1687–1688	62 826	17 995	19 800	100 621
1691–1692	35 839	8309	10 807	54 955
1694–1695	78 798	21 824	13 395	114 017
1696–1697	69 620	14 726	15 212	99 563
1699	67 729	15 470	13 447	96 646
1700	50 102	11 934	12 992	75 028
1701–1702	39 925	10 893	12 999	63 817
1702–1703	40 139	10 010	12 976	63 125
1704–1705	52 642	11 851	17 133	81 626
1709–1710	16 609	3265	14 101	33 975
1710–1711	43 562	8775	15 625	67 962

Forrás: lásd a jegyzetben¹⁴

A janicsárok száma 1530 és 1547 között 8407 főről 12 131 főre növekedett. Létszámuk ezt követően fokozatosan gyarapodott, 1547 és 1550 között kerekítve 12 300 és 12 800 fő között mozgott.¹⁵ 1564-ben a legalacsonyabb létszám 13 340 fő, a legmagasabb 13 572 fő volt.¹⁶ Az 1570-es években a legalacsonyabb létszámot 1573-ból találtam, ekkor az egyik negyedévben 13 565 főnek fizetett a kincstár, a legmagasabb létszámot pedig az 1578. évi kincstári naplóban jegyezték fel: ez év őszén, a Szafavidák elleni háború (1578–1590) első évében, 14 955 fő janicsár kapott zsoldot, akik közül 5017 főt a hadjáratra rendeltek.¹⁷ A háború ötödik évében, 1582-ben a kincstár kerekítve 16 500 és 16 900 janicsárnak fizetett zsoldot.¹⁸ A háború utolsó hónapjaiban (1589. november 10. és 1590. február 6. között) pedig a janicsárok létszáma már 22 760 főre emelkedett, azaz a háború alatt a janicsárok száma több mint 50%-kal (7805 fővel) nőtt.¹⁹

¹⁴ *Gábor Ágoston*: Firearms and Military Adaptation. The Ottomans and the European Military Revolution, 1450–1800. *Journal of World History* 25. (2014) 1. sz. 113. 7. táblázat, az adatok forrásait lásd uo. Az 1569. évi adatok forrása BOA KK.d. 1767. A tüzérség címszó alatt összevontam az ágyútüzéreket, az ágyúszekerészeket és a fegyverkovácsokat. Ezek részletes létszámára lásd uo. 96. 3. táblázat.

¹⁵ Lásd a táblázatok adatait.

¹⁶ BOA Kamil Kepeci Defterleri (a továbbiakban: KK.d.) 1866.

¹⁷ BOA Maliyeden Müdevver Defterler (a továbbiakban: MAD.d.) 7227, p. 794.

¹⁸ A hidzsra szerinti 990. év első három évnegyedében (Masar, Recce és Reşen), ami az 1582. jan. 26-tól okt. 28-ig terjedő időszakot jelenti, a janicsárok létszáma 16 594, 16 456 és 16 738 volt. Lásd BOA KK.d. 1771. A központi kincstár más elszámolásai 16 905 főt adnak meg. Lásd BOA MAD.d. 893, p. 15–16. *Fodor Pál*: Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyi és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján. Bp. 2006. 45.; *Mehmet Genç – Erol Özvar*: Osmanlı Maliyesi. Kurumlar ve Bütçeler I–II. İstanbul 2006. II. 45.

¹⁹ BOA KK.d. 1773, p. 243. Az oszmán–safavida békét 1590. márc. 21-én kötötték meg.

2. táblázat A janicsárok összeírt létszáma 1484 és 1699 között

Év	Létszám
1484	7841
1512	8164
1514	10 065
1520 (Szelim szultán)	7780
1520 (Szulejmán)	8361
1521 (június-augusztus)	8349
1521 (szeptember–november)	7422
1522–1523	7010
1523	7164
1523–1524	8641
1524–1525	9390
1527–28	7886
1530	8407
1547	12 131
1549	12 822
1549–1550	12 285
1563–1564	13 572
1564	13 340
1567	12 798
1568–1569	11 535
1573	14 486
1574	13 839
1574–1575	14 355
1577	14 142
1578	14 955
1582	16 905
1589–1590	22 760
1591–1592	23 372
1592	23 323
1593	24 250
1597	35 000
1609	37 627
1620	31 174
1624	37 809
1628	31 850
1632–1633	43 000
1652	56 042
1654	51 047
1660–61	55 151
1666	49 556
1666–67	47 233
1669	53 849
1670	49 868
1687–88	62 825
1691–92	35 839
1694–95	78 798
1696–97	69 620
1699	67 729

Forrás: lásd a jegyzetben²⁰

²⁰ *Ágoston G.*: Európa és az Oszmán hódítás i. m. 196–197. Az 1620., 1624., 1628., 1632–1633. évi adatokhoz lásd Kanún-nâme-i Sultâni Li Aziz Efendi. *Aziz Efendi's Book of Sultanic Laws and Regulations. An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman.* Ed. Rhoads Murphey. Cambridge (USA) 1985. 46–47. Az ott nem szereplő adatok forrását lásd jelen tanulmány főszövegében.

Az, hogy janicsárújoncok száma 1520 és 1582 között 2668 főről 9396 főre emelkedve több mint megháromszorozódott, arra enged következtetni, hogy ebben az időszakban a janicsárok fő utánpótlási bázisát még a janicsárújoncok jelentették, szemben a későbbiekkel, amikor egyre több rája, azaz adófizető alattvaló került be a hajdani elit gyalogos alakulat soraiba.²¹ A janicsárok létszámában bekövetkezett emelkedés ugyanakkor egy általánosabb tendenciát szemléltet, hisz az udvari lovasok száma éppúgy megkétszereződött 1530 és 1582 között, mint a janicsároké.

A portai zsoldosok és kivált a janicsárok létszámának emelkedését Szulejmán uralkodása alatt több tényező is kényszerítette. A modernizált európai várak ellen indított, elhúzódo ostromokhoz – Málta 1565-ben 66 nap, Gyula és Szigetvár 1566-ban 63 és 66 nap, Nicosia 1570-ben 46 nap, valamint Famagusta 1571-ben 74 nap – ugyanis a korábbinál sokkal több janicsárra volt szükség. A meghódított várakba és az újonnan kialakított végvidéki tartományokba – Bagdad (1534), Erzurum (1535), Buda (1541), Baszra (1546) és Temesvár (1552) – is egyre több katonát kellett küldeni. Bár e várak őrségének zöme nem portai zsoldos volt, hanem „helyi” katona, akiket a tartományi kincstáraknak kellett (volna) fizetniük, a stratégiaileg fontos várakba szép számmal kerültek portai zsoldosok, elsősorban janicsárok. 1547-ben az akkor 12 131 janicsárból 4648 fő szolgált a végvárakban. Az, hogy ezek majdnem fele (2282 fő) a magyarországi várakban teljesített szolgálatot, az itteni végvidék jelentőségét mutatja.²² Budán 1563–64-ben 1556 portai janicsár szolgált, de 1569-ben már csak 945 janicsár volt a magyarországi tartomány központjában és az 1570-es években – egy kivétellel – 900 fő, az 1580-as években pedig 800 fő körül volt számuk.²³ A keleti végekre is szép számmal kerültek portai janicsárok. Bagdadban 1549 nyarán, amikor a kincstár összesen 12 822 janicsárnak fizetett zsoldot, 1440 janicsár szolgált.²⁴

A létszámemelkedéseknek belpolitikai magyarázatai is voltak, amik közül a Szulejmán fiai között az utódlásért folytatott harcok voltak a legfontosabbak. Az a herceg ugyanis, aki nem tudta megszerezni a szultán és a portai csapatok támogatását, ezrével fogadott fel napi zsoldosokat az adózó pórnép és az irreguláris kőbor-katonák (*levend*) közül, azt ígérve nekik, hogy ha trónra kerül, besorozza őket az elit portai zsoldosok közé. Ez azért is vonzó volt ezeknek a rája-státuszú

²¹ Mindezekre részletesebben lásd *Ágoston, G.*: Firearms and Military i. m. 81–120., különösen: 107–120.

²² Az adatokra és a magyarázatra lásd *Ágoston, G.*: Firearms and Military Adaptation i. m. 114.

²³ BOA KK.d. 1866, p. 48. Az 1570-es 1580-as évek adatait lásd *Ágoston Gábor*: A hódítás ára. A magyarországi török végvárak őrsége, fenntartási terhei és a tartomány pénzügyi helyzete. Hadtörténelmi Közlemények 111. (1998) 2. sz. 360–361. és *Hegyi K.*: A török hódoltság várai i. m. 144.

²⁴ BOA MAD.d. 12872, pp. 161. 379. A létszámok ingadoztak: 1549 telén és 1550 januárjában a kincstár már csak a 12 285 janicsárt fizetett. Lásd uo. 333.

katonáknak, mert így bekerültek volna az oszmán társadalom kiváltságos, adómentes, aszkeri rendjébe, ahová a szultán katonái mellett a vallási rend tagjai (*ulema*) és az államigazgatás emberei is tartoztak. Bajezid herceg, akit Szulejmán lázadónak nyilvánított, állítólag 10 000 napi zsoldost fogadott fel, azzal kecsegtetve őket, hogy később felveszi őket a janicsárok közé. Szulejmán támogatásával Szelim herceg is ezrével fogadott fel zsoldosokat. Bár a két herceg által a Konya mellett vívott csatában kb. 8000 zsoldos esett el, és az oszmán kormányzat hajtóvadászatot indított az 1562-ben kivégzett Bajezid katonái ellen, a harcokat ezrével éltek túl a levendek, akik ötven-hatvan fős csapatokban mint banditák és útonállókként keresték kenyerüket. Az eseményeknek volt egy, a kormányzatra és a közrendre különösen veszélyes következménye: az adózó népesség köreiben gyorsan és nagy számban terjedtek el a kézi lőfegyverek. A puszkákkal felfegyverzett levendeket, rablókat és felkelőket a lőfegyverrel nem nagyon rendelkező timáros szpáhik, akiknek a közrend fenntartása lett volna a feladata, már nem tudták féken tartani. A szpáhikat a rendfenntartásból amúgy is fokozatosan kiszorították a janicsárok. Mivel a tartományi timáros szpáhik közül sokan támogatták a lázadó Bajezid herceget, a kormányzat már nem merete rájuk bízni a rend fenntartását. A közrend helyreállítására Isztambul egyre nagyobb számban küldött janicsárokat a vidéki városokba. Ezek a janicsárok zsoldjukat bírságpénzek beszédésével (ami korábban szintén a timáros szpáhikaké volt) egészítették ki, illetve vállalkozásba kezdtek vidéken vagy paraszti gazdaságokat szereztek maguknak. Mindeközben egyre több anatóliai város kérte a kormányzatot, hogy védelmükre küldjön janicsárokat. Ez pedig a helyi adózó rájának és levendeknek adott lehetőséget arra, hogy magukat a janicsárok vagy janicsárújoncok közé felvetessék. Nem tudjuk, hány ilyen ál-janicsárnak sikerült felkerülnie a hivatalos janicsár zsoldlistákra, de a jelenség tovább rontotta a janicsárok katonai értékét és a vidék közbiztonságát.²⁵ Ez azonban már átvezet bennünket a tizenöt éves háború időszakába.

A tizenöt éves háború és az európai „hadügyi forradalom” hatása

A háború elején, Esztergom visszafoglalása (1595) után Pálffy Miklós így fogalmazta meg a korábbi oszmán katonai fölény hanyatlásának felismerését Kodzsa Murád Pasa nagyvezírnek: „Mi a muszlimán népet mostanáig olyan doboznak tartottuk, melyet elődeink nem mertek felnyitni, mert azt mondták, hogy telidestele van

²⁵ *Şerafettin Turan*: Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları. Ankara 1997. 81–84., 93–95., 103–104., 145–149.; *Mustafa Akdağ*: Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası. „Celalî İsyamları”. Istanbul 1995. 108–109.; *Halil İnalcık*: The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East. In: *War, Technology* i. m. 196–197.; *Ágoston, G.*: Firearms and Military Adaptation i. m. 114–115.

kígyókkal, százlábú férgekkel, skorpiókkal s ha ezt a dobozt felnyitnánk, ezek országunkra kiáradnának s a népet elpusztítják, megölik. Egymástól így hallották, ebben a hiedelemben nőttek fel s e téves hitben meg is maradtak. Ezt a dobozt nem kell felnyitani, a világ az én időmben el ne pusztuljon, így szólt mindegyik, s császáraink és királyaink mindegyike egy-egy lakatot tett rá. Most azonban szükséges volt, mi felnyitottuk és a doboz teljesen üres, éppen semmi sincs benne. Sajnos, hogy ily hiedelemben töltöttük mostanáig az életünket.”²⁶

A keresztény csapatok fölényét az oszmánok is érzékelték. A mezőkeresztesi csatában (1596) részt vett Haszán Kjáfi török emlékiró így panaszkolt el, hogy a magyar és német puskások tűzereje felülmúlta az oszmánokét: „Mostanában az ellenség felülkerekedett némely (újonnan) feltalált harci eszköz használatával. Puskákat és ágyúkat, azaz számtalan fajta puskát és ágyút találtak fel, amelyeket fölös számban használnak. A mi katonáink azonban az efféle fegyvereket elmulasztják használni, s lehet, hogy még a régen használt fegyverek használatát is elhanyagolják.”²⁷ Jemiscsi Haszán pasa nagyvezír pedig 1603 májusában a következő felterjesztést küldte a Portára: „Mivel az átkozottak katonáinak java gyalogos és puskás, az iszlám katonáinak zöme viszont lovas, kevés közte a gyalogos, s más, puskához szokott mester pedig alig van, ezért az összecsapások idején és várostromnál komoly nehézségeket kell elviselni.”²⁸

Haszán Kjáfi emlékiratát és Jemiscsi Haszán pasa jelentését az oszmán katonai hanyatlás és hadügyi átalakulás kapcsán a többi között Vernon Parry angol és Halil İnalçık török történész is idézte 1975-ben és 1980-ban megjelent tanulmányában. İnalçık úgy látta, hogy a Porta a Habsburg katonai fölényt a többi között a puskákkal felszerelt gyalogos elit janicsárok számának emelésével, valamint újabb puskás zsoldos egységek felállításával kívánta ellensúlyozni.²⁹ Magam is hasonlóan vélekedtem korábbi cikkeimben, és az akkor rendelkezésre álló adatok alapján úgy gondoltam, hogy a Porta a tizenöt éves háború tapasztalatai miatt, a keresztény seregek tüzerőben mutatkozó fölényét ellensúlyozandó emelte meg a janicsárok létszámát, illetve fogadott fel zsoldos puskásokat az adózó ráják közül.³⁰

²⁶ *Karácson Imre*: Pecsevi İbrahim Tarihijából. In: *Uő*: Török történetírók III. Szerk. Szekfü Gyula. Bp. 1916. 126–127. Az eredeti szöveget lásd *İbrahim Pecevi*: Tarih-i Pecevi. Istanbul 1864–1866. II. 187–188.

²⁷ *Karácson Imre*: Az egri török emlékirat a kormányzás módjáról. Bp. 1909. 20.

²⁸ *Dávid Géza – Fodor Pál*: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. Hadtörténelmi Közlemények 30. (1983) 485. Az eredeti iratot lásd *Cengiz Orbonlu*: Telhisler. Istanbul 1970. 98.

²⁹ *Vernon J. Parry*: La manière de combattre. In: *War, Technology and Society in the Middle East*. Eds. Vernon J. Parry – Malcolm Edward Yapp. London 1975. 218–56.; *İnalçık, H.*: The Socio-Political Effects i. m. 195–217.; *Uő*: Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700. *Archivum Ottomanicum* 6. (1980.) 288.

³⁰ *Ágoston Gábor*: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. *Történelmi Szemle* 37. (1995) 465–485.; *Uő*: Habsburgs and Ottomans i. m.; *Uő*: Ottoman Warfare, 1453–1826. In: *European*

Az előbbieken azonban láthattuk, hogy a janicsárok és más udvari zsoldosok száma már Szulejmán uralkodása alatt emelkedni kezdett. A janicsárok száma a Szafavidák elleni háborúban jelentősen növekedett, és a háborút a Porta 22 760 janicsárral zárta. Ez a létszám 1592-ben kb. 600 fővel emelkedett,³¹ de igazán majd csak a tizenöt éves háború idején ugrott meg jelentősen. 1593 őszén a Porta már 24 250 janicsárnak fizetett zsoldot, akikből 9080 főt a magyarországi hadjáratra rendelt.³² A janicsárok száma 1597-re már elérhette a 35 000 főt, a portai zsoldosok összlétszáma pedig meghaladta az 58 500 főt. A háború után, 1609-ben a janicsárok létszáma 37 000 fő körül stabilizálódott, a zsoldosok száma pedig 66 500 fő közelébe emelkedett. A 17. század derekán, a krétai (1645–1669), valamint az erdélyi és magyarországi hadjáratok idején, a kincstár már 50–55 000 janicsárt és 66–76 000 portai zsoldost fizetett. A létszámok a csúcstól a visszafoglaló háborúk alatt 1687–1688-ban és 1694 és 1699 között érték el, kerekítve 63 000 és 79 000 janicsárral és 100 000 és 114 000 fő portai zsoldossal. Ezek a számok jól szemléltetik, hogy a 17. században elhúzódó háborúknak a Szulejmán-korabeli hadjáratokhoz képest már jóval több katonára volt szükség, de azt is, hogy az oszmán kormányzat képes volt ezen igények kielégítésére a birodalom „harmincéves háborújában” (1578–1612) vagy inkább „hatvanéves háborújában” (1578–1639) – amikor az oszmánok a szafavidák (1578–1590, 1603–1612, 1615–1618, 1623–1639), a Habsburgok (1593–1606), valamint az anatóliai és szíriai dzseláli felkelők ellen (1595–1610) harcoltak, sokszor átfedésekkel –, illetve a krétai és a magyarországi háborúknak.

A 17. századi oszmán seregek összetételét, fegyverzetét és taktikáját az ellenfelekéhez kellett igazítani. A legnagyobb kihívást a Habsburg seregek jelentették. A tizenöt éves háborúban a Magyarországon harcoló császári-királyi toborzású seregek taktikája, harcászata a löfegyverek tűzerejére épült, azaz e csapatok a korabeli hadügyi fejlődés vagy hadügyi forradalom élvonalába tartoztak.³³ A „hadügyi forradalom” elmélete, pontosabban az elmélet Geoffrey Parker által átfogalmazott változata az 1990-es években a nemzetközi történettudomány felkapott tézisévé vált. Sikerét nagyrészt annak köszönhette, hogy egyszerre kínált magyarázatot a kora újkori Európa és a világtörténelem nagy átalakulásaira – a 17. század válságára, az abszolutista államok kialakulására és „a Nyugat felemelkedésére.” Ez utóbbi az Európa-központú történetírásnak mindig is kedves témája volt. A hidegháború

Warfare, 1453–1815. Ed. Jeremy Black. London 1999. 118–144., különösen: 134–139.

³¹ 1592-ben az első három fizetési negyedévben a janicsárok száma 23 372 fő, 23 323 fő és 23 359 fő volt. Lásd BOA MAD.d. 7477, pp. 360., 686., 1032. Az első adatot Fodor Pál is használta, lásd *Fodor P.: Vállalkozásra kényszerítve* i. m. 45.

³² BOA KK.d. 1775, p. 235.

³³ *Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi hadsereg valós katonai értékéről.* Hadtörténelmi Közlemények 103. (1990) 3. sz. 80–120.

elmúltával és a nyugati demokráciák nagy ellenfelének, a Szovjet Birodalomnak az összeomlásával az elmélet immár nemcsak a történészek és társadalomtudósok között, de a szélesebb olvasóközönség köreibben is népszerűvé vált.³⁴

Ebben a politikai és intellektuális légkörben ismét divatba jött az Európa-központú történészek és orientalista kutatók azon véleménye, amely azt állította, hogy az oszmánok – és általában az iszlám birodalmak – képtelenek voltak lépést tartani az európai hadügy forradalmi fejlődésével. Az oszmán katonai lemaradás okai között az európai és amerikai szerzők „az iszlám konzervativizmusát” és „katonai despotizmusát” említették, amelyek szerintük „a nyugati technika befogadása és a helyi feltalálókékv ellen dolgoztak”, aminek következtében az oszmánok függővé váltak a nyugati szakemberek és fegyverek importjától, de még ezek segítségével sem voltak képesek lépést tartani a nyugat-európai hadügy fejlődésével, és lemaradásuk hamarosan katonai kudarcok sorához, és végül a „Nyugat felemelkedéséhez” vezetett. Bár e nézetekkel olyan ismert történészek és orientalisták munkáiban találkozhatunk, mint Carlo Maria Cipolla, Kenneth M. Setton, Eric L. Jones, Paul Kennedy, Geoffrey Parker, Victor Davis Hanson vagy Bernard Lewis, ezek néhány nyugati kortárs utazó és diplomata kiragadott, sokszor felületes megfigyelésén alapulnak.

Az 1980-as években isztambuli levéltári kutatásaim során lettem figyelmes arra, hogy ezek az általánosító vélemények ellentmondanak az oszmán lőpormalmok, ágyúöntők és hadiipari műhelyek korabeli elszámolásaiából kibontakozó képnek. Ezeknek az elszámolásoknak a módszeres feldolgozása után a fenti nézetek szinte valamennyi állítását cáfoltam. Bizonyítottam, hogy az oszmán fegyveripar mind minőségi, mind pedig mennyiségi tekintetben képes volt a birodalmi hadsereg lőpor-, ágyú- és lőfegyver-szükségleteinek kielégítésére. E forrásokból az is látható, hogy nem volt lényeges minőségi eltérés az oszmánok és a padisah ellenfelei által használt tűzfegyverek között. Ennél is fontosabb, hogy a 17. század végéig – részint az önellátó fegyvergyártásnak, részint pedig logisztikai fölényüknek köszönhetően – az oszmánok rendre több fegyvert, hadianyagot és katonát voltak képesek bevetni csaták és várostromok alkalmával, mint európai ellenfeleik, aminek következtében az oszmán kormányzat ellensúlyozni tudta ellenségei technológiai és taktikai fölényét is.³⁵ Ezen eredmények alapján nemcsak Parker módosította korábbi

³⁴ *Geoffrey Parker: The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800.* Cambridge 1988. Az elmélet rövid ismertetése a magyar szakirodalomban *Kelenik J.: A hadügyi forradalom* i. m.; *Ágoston G.: Az európai hadügyi forradalom* i. m. 465–468.; *Uő: Történetírás és hadtörténetírás. Gondolatok a professzionális és népszerű angolszász hadtörténetírásról. Hadtörténelmi Közlemények* 119. (2006) 524–537. Lásd még B. Szabó János e számban megjelent írását.

³⁵ Lásd például *Ágoston Gábor: Párhuzamok és eltérések az Oszmán és az európai tüzérség fejlődésében a XV–XVII. században. Történelmi Szemle* 34. (1992) 173–198.; *Uő: Oszmán monstrumlövegek: valóban szétváltak az európai és az oszmán tüzérség fejlődésének útjai? Keletkutatás* 1992. ősz 11–19.

véleményét az oszmánokról, de azok beépültek a nemzetközi hadtörténeti és oszmanisztikai szakirodalomba,³⁶ illetve a kelet-nyugati kapcsolatokkal, vagy a „Nyugat felemelkedésével” foglalkozó irodalomba is.³⁷ Kutatásaim kapcsolódtak az Oszmán Birodalom hanyatlását vizsgáló irodalomhoz is, amely elvetette az oszmán történelem hagyományos (felemelkedés – aranykor – hanyatlás – modernizáció) periodizációját, és azt állította, hogy a birodalom a 17. században bevezetett reformoknak köszönhetően erősödött, s kijelentette, hogy a hanyatlás paradigma csak egy mítosz.³⁸ Azonban sem saját korábbi kutatásaim, sem az oszmán hanyatlást cáfolni próbáló irodalom nem tudott választ adni az oszmán és Habsburg katonai erőviszonyok eltolódására, valamint az oszmán hadi képességek hanyatlására. Ez ugyanis nem a haditechnika vagy a fegyverzet közötti különbségekkel, hanem az oszmán és a Habsburg (és általában az európai) hadügy eltérő fejlődésével magyarázható.

Eltérő hadügyi fejlődés

A harmincéves háborút követően a Habsburgok is létrehozták állandó hadseregüket. Az 1680-as évektől kezdve, háborús időkben, a *Landrekrutenstellung* vagy más néven „a tartományi sorozási” rendszer vált a csapatok kiállításának

A vonatkozó magyar nyelvű tanulmányok megtalálhatók *Ágoston G.*: Európa és az Oszmán hódítás i. m.; *Üő*: Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire. Cambridge 2005.; *Üő*: War-Winning Weapons? On the Decisiveness of Ottoman Firearms from the Siege of Constantinople (1453) to the Battle of Mohács (1526). *Journal of Turkish Studies* 39. (2013) 129–43.; *Üő*: Firearms and Military Adaptation i. m.

³⁶ Tanulmányomat (*Gábor Ágoston*: Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 47. [1994] 15–48.) beválogatták a *Warfare in Early Modern Europe 1450–1660*. Ed. Paul E. J. Hammer. (International Library of Essays on Military History) Aldershot 2007. (új kiadása London 2016.) kötetbe, amely a korszak olyan jeles hadtörténészeinek tanulmányait tartalmazza, mint Geoffrey Parker, Clifford J. Rogers, Simon Pepper, David Parrott, David Potter vagy David Trim. Lásd még *Ágoston, G.*: Ottoman Warfare i. m.; *Üő*: The Ottomans. From Frontier Principality to Empire. In: *The Practice of Strategy. From Alexander the Great to the Present*. Eds. John Andreas Olsen – Colin S. Gray. Oxford 2011. 105–131. Néhány mérvadó hivatkozás *Jeremy Black*: European Warfare in a Global Context, 1660–1815. New York 2007. 205–206.; *Niccolò Capponi*: Victory of the West. The Story of the Battle of Lepanto. London 2006. 189. 353., 356., 385.; *Imber, C.*: The Ottoman Empire i. m. 355–357.; *Kaushik Roy*: War, Culture, and Society in Early Modern South Asia, 1740–1849. Milton Park 2011. 197., 202., 203., 222.; *Andrew Wheatcroft*: The Enemy at the Gate. Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe. New York 2009. 272., 274., 283., 287–288., 307.

³⁷ Lásd pl. *Jack Goody*: The Theft of History. Cambridge 2006. 103–106.; *Philip T. Hoffman*: Why Did Europe Conquer the World? Princeton 2015. 13–14., 39., 90–92., 94., 97., 148.

³⁸ Lásd pl. *Douglas Howard*: Ottoman Historiography and the Literature of ‘Decline’ of the Sixteenth and Seventeenth Centuries. *Journal of Asian History* 22. (1988) 52–77.; *Linda T. Darling*: Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560–1660. Leiden 1996. 1–21.; *Cemal Kafadar*: The Question of Ottoman Decline. Harvard Middle Eastern and Islamic Review 4. (1998) 1–2. sz. 30–75.; *Jane Hathaway*: Problems of Periodization in Ottoman History. The Fifteenth through the Eighteenth Centuries. *Turkish Studies Association Bulletin* 20. (1996) 25–31.

meghatározó formájává. Jóllehet ez továbbra is nagyban függött a rendek szerepvállalásától, de a korábbi időkkel ellentétben, amikor a tartományok átválthatták kötelezettségeiket pénzbeli fizetésre, most kötelességük volt az újoncok kiállítása, ami a rendszert hatásosabbá és kevésbé költségessé tette. Bár a Habsburg reguláris hadak létszámát illetően a becslések igen eltérőek, az látható, hogy a bécsi udvar jelentősen növelte mind a hadra fogható, mind pedig a ténylegesen mozgósított katonák létszámát, amelyek így már felvették a versenyt az oszmánokkal.

A 17. század közepén a Habsburg csapatok bevethető létszáma 14 000 és 53 000 fő között ingadozott, nem számolva a magyarországi erősségekben állomásozó 14–15 000 főnyi katonaságot. Az 1680-as és 1690-es években a Habsburg vezetés már 64–86 000 fő közötti katonaság mobilizálására volt képes. 1705-ben a haderő bevethető létszáma a 110 000 főt is meghaladta, sőt az 1716–18-as Habsburg–török háború idején papíron a Habsburg haderő összeírt létszáma a 160 000 főt is elérte. Természetesen a tényleges létszám jelentősen ez alatt maradt. 1706-ban például a hadseregből 31 000 gyalogos és 13 000 lovas katona hiányzott, de a gyalogságban még a következő esztendőben is az elvártnál 26 000 fővel voltak kevesebben.³⁹

Láttuk, hogy a Porta az 1680-as évek végén és az 1690-es évek elején 60–80 000 portai zsoldost fizetett a Szent Liga ellen viselt háborúja során. 1694–1695-ben az állandó hadsereg létszáma, legalábbis papíron, 114 000 főre növekedett, a háború következő éveiben pedig kevéssel 100 000 fő alatt állapodott meg. A létszám a háború után az azt megelőző 63–66 000 főre esett vissza. Az Isztambulban állomásozó központi egységek mellett az erősségekben a katonák további tízezrei állomásoztak. Az ő számuk 1694–1695-ben elérte az 59 094 főt, így a központi csapatok és a helyőrségek létszáma együttesen 170 000 fő körül volt. A 18. század első évtizedében a hadsereg összlétszáma 133 000 és 159 000 fő között mozgott. Mindehhez még hozzá kell adnunk azoknak a helyőrségeknek a katonáit, akiket nem a kincstárból hanem *odzsaklikokból* fizettek, azaz olyan bevételi forrásokból, melyeket a kincstár kifejezetten a katonák testületi javadalmazására különített el.⁴⁰ 1747-ben a Porta Isztambulban állomásozó központi csapatainak létszáma 81 366 volt. További 72 396 portai zsoldos, köztük 62 000 janicsár „a dicsőséges határok erősségeinek védelmét” biztosította. A határ menti helyőrségekben a központi kincstár további 24 907 helyi (*yerlü*) gyalogost és lovast fizetett, 55 943 helyi katona pedig odzsaklikból kapta fizetését. A központi és helyőrségi csapatok összlétszáma tehát 1747-ben papíron elérte a 234 612 főt.⁴¹ Ez meghaladta a Habsburg hadsereg

³⁹ *Michael Hochedlinger*: Austria's Wars of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy, 1683–1797. London 2003. 102–104., 236–237.

⁴⁰ A rendszerre magyarul lásd *Fodor P.*: Vállalkozásra kényszerítve i. m. 272–299.

⁴¹ *Genç, M.* – *Özvar, E.*: Osmanlı Maliyesi i. m. 327–339.

létszámát (202 598 katona 1734-ben, de már csak 160 000 fő 1736-ban), igaz a Habsburg adat nem tartalmazza a tartományi erőket.⁴²

Válaszul a Habsburgok megnövelt csatatéri tűzerejére a Porta fokozatosan növelte puskás janicsár csapatainak létszámát. Legmagasabb 17. századi létszámukat (78 789 fő) a Szent Liga ellen viselt 1694–1695-ös hadjárat idején érték el. Számuk a század hátralévő részében is magas maradt (1696–1697-ben 69 620 fő, és 1698–1699-ben 67 729 fő), és csak a háború után kezdett csökkenni, 1700-ra 42 119 főre. A 18. század első évtizedében a kincstár 40 000 és 53 000 janicsárt fizetett, majd létszámuk a Nagy Péter Oroszországa elleni 1711-es hadjárat előtt lett a legalacsonyabb, hogy aztán a hadjárat alatt ismét emelkedni kezdjen. A Velence és a Habsburg Monarchia elleni háború ellenére a janicsárok száma csak 26 000 fő körül volt, és maradt ezen a szinten az 1720-as években is, hogy azután az Irán elleni háború idején 1729–30-ban induljon gyors növekedésnek, elérve a 98 726 fős létszámot. Az 1768–1774. évi orosz–török háborút lezáró békét követően a létszám visszaesett 47–45 000 főre, és csak a Habsburg Monarchia és Oroszország elleni 1787–1792. évi háború idején emelkedett ismét 60 000 fő fölé.

A janicsároknak azonban csak töredéke volt mozgósítható, hisz sokan a végvárakban szolgáltak. A stratégiai jelentőségű erősségekben már a 16. században szép számban voltak portai janicsárok, a század végi háborúk idején és a következő két évszázadban azonban egy-egy nagyobb várban már több ezer janicsár szolgált. 1597-ben Budán 2676, Temesvárott 1414, a frissen meghódított Egerben pedig 3121 janicsár állomásozott.⁴³ Váradon 1661-ben 1577, Újváron 1684-ben 2462, Azak (Azov) várában 1686–88-ban pedig 3281 janicsár szolgált. Kamieniec (Kamieniec Podolski) az 1670-es években számuk kerekítve 2800 és 3700 között változott.⁴⁴ A létszámok a mindenkorai katonai helyzetnek megfelelően ingadoztak. Candia (Iráklion) várában például a hódítást követő évben, 1670-ben, 5926 portai janicsár szolgált, de számuk 1677-ben már csak 2754, 1692-ben pedig csak 1485 volt.⁴⁵ A keleti végeket őrző Bagdadban az 1660-as és 1670-es években kerekítve 3300 és 5500 között mozgott a számuk.⁴⁶ Az 1723–1736. évi Irán elleni

⁴² A Habsburg hadsereg papíron rögzített létszámára lásd *Hochedlinger, M.*: Austria's Wars of Emergence i. m. 235.

⁴³ *Caroline Finkel*: The Administration of Warfare. The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. Wien 1988. 77.

⁴⁴ A janicsárok létszámára vonatkozó források az egyes erősségek szerint lásd Várad: BOA MAD.d. 6616, p. 159.; Újvár: BOA Bab-i Defteri Yeniçeri Kalemî Defterleri (a továbbiakban: D.YNÇ.d) 33980, p. 34.; Kamieniec: BOA D.BŞM 304, D.BŞM 343 és *Dariusz Kolodziejczyk*: Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699. Warszawa 1994. 163. Azak: BOA D.BŞM 531, p. 2.

⁴⁵ BOA MAD.d 1951. p. 144; BOA MAD.d 4042. p. 156 és Piyade Mukâbelesi Kalemî Defterleri (a továbbiakban: D.PYM.d) 35148, p.1.

⁴⁶ BOA MAD.d 6616, p. 160.; BOA MAD.d 1951, p.134.

háború hatását jól szemlélteti, hogy a bagdadi portai janicsárok száma az 1723. évi 2981 főről 1736-ra 8300 főre emelkedett.⁴⁷ Birodalmi szinten az 1650-es és 1710-es években a janicsároknak hozzávetőleg 30–60%-a teljesített határvédelmi szolgálatot. Még az 1691–1692-es Szent Liga elleni háború alatt is mintegy 42%-uk szolgált a végvárakban.

Az Isztambulban állomásozó janicsárok sem voltak mind bevethetőek. Az öreg janicsárokat – akik frontszolgálatra már nem voltak alkalmasak – *korudzsuk*ként (őr) az isztambuli janicsárlaktanyák őrzésére rendelték. De azok sem harcoltak, akik a sereggel vonultak, hanem harcoló társaik sátrait őrizték. I. Szulejmán szultán idejében a fővárosban hátrahagyott janicsárok száma mindössze 80 fő volt. Egy 17. századi forrás szerint a század első negyedében a *korudzsuk* és *mütেকaidok* száma meghaladta a 7000 főt, jóllehet közülük csak alig ezren voltak harcra alkalmatlanok.⁴⁸ A *mütেকaidok* olyan nyugállományú janicsárok voltak, akiket már nem terheltek katonai kötelezettség. II. Szelim szultán (ur. 1566–1574) óta nyugdíjukat a birodalmi kincstár fizette, így őket a katonai szolgálatra alkalmas janicsárokkal együtt regisztrálták, ami tovább torzítja a csapatok tényleges létszámára vonatkozó becsléseket. 1654-ben például az Isztambulban állomásozó 33 463 janicsárból 1747 fő *kurudzsuk*, 8918 fő pedig *mütেকaid* volt, azaz az összes janicsár több mint 31%-a tartozott valamelyik nem harcoló kategóriába. 1701-ben és az 1704–1705-ös években a *korudzsuk* és a *mütেকaidok* együttes aránya 22 és 17% volt.⁴⁹ A janicsároknak ezért csak töredékét mozgósították a hadjáratokra: 1660–1661-ben 18 013 főt (33%), 1697-ben 21 000 főt (30%), 1701–02-ben 9975 főt (25%), 1704–1705-ben 23 934 főt (45%), 1710-ben pedig 7255 főt (17%).⁵⁰

Mindezek ellenére az 1680-as és 1690-es években az oszmánok 80–100 000 fős seregeket tudtak kiállítani egy-egy nagyobb hadjáratra, ami még Szulejmán korához képest is komoly emelkedést jelentett. A mozgósítható katonák száma ennek akár a kétszerese is lehetett. Egy 1697 márciusában készült lista, amely a II. Musztafa szultánnal és Elmász Hüszejn Pasa nagyvezírrrel a magyarországi (zentai) hadjáratra mozgósítandó egységeket vette számba, 104 514 fős hadsereggel kalkulált. Ez azonban csak az egyik, jóllehet a legjelentősebb része volt az 1697-ben mozgósított seregeknek. A Szent Ligához 1686-ban csatlakozott oroszok által veszélyeztetett Kercsi-szorost őrző Kercs és Taman várak védelmére 17 023 fős, Özi (Oczakow) és környéke védelmére pedig 16 608 fős sereget

⁴⁷ BOA D.YNÇ.d 34217, p. 2.

⁴⁸ *İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları. Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı I.* Ankara 1984. 378–381.

⁴⁹ *Genç, M. – Özvar, E.: Osmanlı Maliyesi i. m. II. 112., 287.*

⁵⁰ Az 1697-es évre lásd BOA MAD.d 2731. 187. Az 1701. és 1710. évi adatokra lásd *Genç, M. – Özvar, E.: Osmanlı Maliyesi i. m. II. 249., 287.*

mozgósítottak. A velenceiek ellen Moreában 6237 katonát terveztek bevetni. Ugyanekkor Egriboz (Negroponte) és Kamanicse védelmére 4812, illetve 5451 főt, Belgrád és Temesvár megerősítésére pedig további 9321, illetve 6141 katonát jelöltek ki. 1697-ben tehát a szultán által vezetett főszeregen kívül a többi frontra további 65 593 főt, összesen pedig több mint 170 000 katonát mozgósítottak.⁵¹ A zentai vereség és a komoly – európai kortársi becslések szerint 20–30 000 fős – veszteségek ellenére az Oszmánok a következő évi hadjáratra is majd 100 000 katonát mozgósítottak.⁵²

Ugyanakkor ezen csapatok összetétele már jelentősen eltért a 16. századi oszmán hadakétól. Az oszmán hadügy átalakulása érzékenyen érintette a birodalmi haderő korábbi pillérét, a tartományi szpáhi lovasságot. Az elszegényedett szpáhik gyenge harci értéket képviseltek, és ha tudták, akkor kerültek a szolgálatot. Az oszmán kormányzat is felismerte a szpáhik hanyatló harci értékét, ezért egyre ritkábban rendelte a kis timár-birtokosokat hadjáratra, megengedve nekik, hogy pénzzel megváltsák a szolgálatot, vagy katonát küldjenek maguk helyett. Máskor azonban a kormányzat elkobozta a szolgálati birtokot azoktól, akik nem jelentek meg a hadjáratokon. Az elkobzott birtokok jövedelmét adóbérlők kezelték, és a kincstár az így befolyó pénzekből fizette az egyre duzzadó zsoldossereget. Az is egyre gyakrabban fordult elő, hogy a kormány a timáros szpáhikra bízta a hátszág védelmét, vagy várszolgálatra rendelte őket, és az így mentesített, a harcokban edzettebb várkatonákat rendelte a hadjáratokra. A kormányzat felemelte azt a jövedelmi határt is, ami után a timáros szpáhiknak vértéseket kellett kiállítaniuk. Ennek következtében azonban a timár-birtokosok által kiállított katonák száma jelentősen csökkent. A hiányzó és gyenge harci értékű katonákat a szandzsák- és beglerbégek jobban felkészült, több száz fős magánseregei (*kapu halki*) pótolták. Ez viszont egyre több szandzsák és beglerbégség kialakítását tette szükségesé, ami viszont magyarázatul szolgál e közigazgatási egységek számának ugrásszerű növekedésére.⁵³ A 17. század elején a kormányzat elvárta, hogy a szandzsákbégek és beglerbégek jelentős magánseregeket tartsanak el, és ez a képesség a kinevezések feltételévé vált. Egyre több bég kapott szandzsákokat „ellátási jövedelem” (*arपालuk*) címen, hogy azután ezekből tartsa fenn katonáit, még akkor is, amikor épp nem volt hivatala.⁵⁴

Az átalakulást jól szemlélteti az 1698-ban mozgósított 86 884 fős sereg is. E seregben a tartományi timár-birtokos csapatok aránya kerekítve 12% volt

⁵¹ BOA MAD.d 7483, pp. 8, 16–22.

⁵² *Dávid Géza – Fodor Pál: Az oszmán timár birtokos haderő nagysága és összetétele a XVII. század második felében. Hadtörténelmi Közlemények 117. (2004) 496–498, 506.*

⁵³ *Dávid G. – Fodor P.: Az oszmán timár birtokos haderő i. m.*

⁵⁴ *Metin Kunt: The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650. New York 1983. 87–93.*

(10 100 fő), a kormányzók seregei pedig 16%-ot (14 070 főt) képviseltek, ami együttesen is csak 28%. Emlékeztetőül: Szulejmán idején a mozgósított seregek 75%-át a tímáros szpáhik alkották. 1698-ban a nem tímár-rendszer alapján kiállított egyéb tartományi csapatok száma 13 244 fő (15%) volt. Ennél is érdekesebb azonban, hogy ez utóbbi csapatoknak már 63%-a gyalogos volt, miként a nagyvezír és tartományi kormányzók csapatainak 23%-a is gyalogos katonákból állt. Mindent összevéve a tartományi csapatok 30%-a (11 597 fő) már gyalogos volt, noha a 16. században ezek a csapatok még kizárólag lovasok voltak. Összességében a hadra kelt seregben a gyalogos alakulatok aránya közel 57% volt.⁵⁵ Hasonló volt az összetétele a zentai hadjáratra mozgósított seregeknek is, amelynek 56%-a (58 588 fő) gyalogos, 44%-a (45 926 fő) pedig lovas volt.⁵⁶

Összegzés

Bár az oszmán hadi potenciálra, valamint a mozgósított seregek nagyságára és összetételére bemutatott adatok az oszmán hadügy sikeres fejlődését sugallják, a kép nem ilyen rózsás. A janicsárok már csak árnyékai voltak a hajdani elit csapatoknak. Kihasználva, hogy Isztambulnak egyre több lőfegyverrel bánni tudó gyalogosra volt szüksége, a janicsárok tömegesen íraták be fiaikat a testületbe, így szerevve nekik adómentességet, zsoldot és ellátást. Ugyanekkor egyre több rája „vásárolta be” magát a janicsárok közé. Mivel az inflálódo és a többször leértékelt akcsében fizetett zsold egyre kevesebbet ért, aki tudott, más jövedelemforrás után nézett: kereskedett, kézműves műhelyt vagy boltot nyitott, adóbérlettel és kölcsönügyletekkel foglalkozott. Nem csoda, ha ezek az áljanicsárok igyekeztek elkerülni a hadjáratokat. Az 1711. évi orosz és az 1736–39. évi oszmán–orosz–Habsburg háborúban mozgósított janicsárok 70–80%-át ezért a hadjárat idején kellett felfogadni. A janicsárok és más portai zsoldosok mellett a kormányzat rendszeresen fogadott fel és fizetett irreguláris levendeket is. Az 1736–1739-es háborúban ilyen állami (*miri*) levendek adták a mozgósított hadak 10–15%-át. Mindezek mellett Isztambul egyre jobban támaszkodott a szandzsákbégek, beglerbégek és tartományi elitek által kiállított katonaságra is. Az oszmán felzárkózási stratégia tehát hadügyi és pénzügyi decentralizációt eredményezett, és gyengítette Isztambulnak a katonai erőforrások és a fegyveres erők feletti ellenőrzését, miközben megnövelte függőségét a tartományi elitektől és a helyi csapatoktól. A tartományi elitek a 18. század elejére a birodalmi erőforrások jó részére ráratték a kezüket, és ezekre a forrásokra alapozva állították ki és tartották fenn

⁵⁵ Dávid G. – Fodor P.: Az oszmán tímár birtokos haderő i. m. 497.

⁵⁶ BOA MAD.d 7483, p. 8.

magánhadseregeiket. Ezek a jövedelmek tehát nem veszték el Isztambul számára, hisz a kormány rendszeresen mozgósította e csapatokat. Ezért is elhibázott egyes gazdaságtörténészek kísérlete, hogy az oszmánok és az európai államok fiskális és katonai forrásainak összehasonlításával próbálják magyarázni az előbbieik katonai gyengülését. Ilyen szedett-vedett seregekkel – amelyek harckészültsége, fegyelmezettsége, tudása és fegyverzete is meglehetősen vegyes volt – persze egyre nehezebb volt harcolni olyan ellenfelek ellen, ahol a hadügyek fejlődése épp ellentétes fejlődési utat járt be. A 17. század végére a bécsi kormányzat ugyanis egyre jobban ellenőrzése alá vonta a seregek kiállítását és finanszírozását. Ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a központosítás mértékében a bécsi hadügyi kormányzat egészen az 1740-es évekig elmaradt európai riválisaitól. Mégis – összehasonlítva az oszmánokkal – a bécsi központi kormányzatok a 17. század végére olyan ellenőrzést biztosítottak az uralkodónak és tábornokainak a hadügyek és pénzügyek felett, amiről a padisah és nagyvezírei álmodni sem mertek.

CHANGES IN THE OTTOMAN MILITARY ORGANISATION IN THE SIXTEENTH TO EIGHTEENTH CENTURIES

by Gábor Ágoston

SUMMARY

In the sixteenth century, during the era of seasonal campaigns, the Ottomans enjoyed military superiority against their neighbors due largely to their military potential and superior logistics. However, the seventeenth and eighteenth centuries brought protracted wars, overburdened frontiers, and stronger enemies. This paper examines how the Ottoman government, ruling elite, and military establishment adapted to – and profited from – these new circumstances. It focuses on the growth of the standing army of the Porte, the decline of fief-based provincial cavalry, and the rise of the household troops of provincial governors. While military devolution enabled the Ottomans to mobilize armies comparable both in size and composition to their Habsburg rivals at the end of the seventeenth century, in the long run the decentralized Ottoman military fell short in comparison to its eighteenth-century rivals.